

ПРО ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОМУ МОВЛЕННЮ НА ЗАНЯТТЯХ З РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

З-поміж усіх видів мовленнєвої діяльності говоріння (передовсім діалогічне) посідає чільне місце, проте навчання йому – одне з найменш розроблених у методиці навчання російській мові. Ці причини й зумовили обрану тему дослідження, мета якого – визначити дидактичні умови формування й розвитку діалогічного мовлення, яке здійснюється, передусім, у роботі з діалогічними текстами. Конкретним завданням на цьому етапі є встановлення принципів навчання діалогічному мовленню для їх подальшого урахування в новій типовій програмі й підручниках (посібниках) з російської мови як іноземної.

Зазначимо, що для оволодіння діалогічним мовленням не достатньо уміти запитувати й відповідати, для цього необхідні специфічні уміння. Кожен із співрозмовників повинен мати достатній запас функційно різноманітних реплік, які б забезпечували можливість вступати у спілкування, ініціювати й згортати комунікативний акт, проводити стратегічну лінію в спілкуванні, враховувати зміни у складі учасників діалогу, прогнозувати поведінку партнерів відповідно до зміни ситуації спілкування тощо. Виходячи з цього, робота з формування і розвитку навичок і умінь діалогічного мовлення повинна ґрунтуватися на суттєво нових формах й методах роботи і на особливих принципах. Відтак робота з формування й розвитку навичок і умінь діалогічного мовлення – одна з найважливіших у навчанні російській мові як іноземній і має ґрунтуватися на низці особливих методичних принципів, які реалізуються при комунікативно-діяльнісному підході.

Для визначення дидактичних умов формування умінь діалогічного мовлення ми спробували визначити його дидактичні принципи, щоб можна було їх врахувати у нових програмах і підручниках з російської мови як

іноземної.

Принцип текстоцентричності, чи вивчення мови на текстовій основі, – це принцип визнання тексту найважливішою одиницею навчання. Як зазначає Г. Золотова, «лінгвістика усе впевненіше наближається до визнання тексту основним об'єктом. Адже мова існує заради комунікації, і здійснюється комунікація в текстах... Усі категорії й елементи мови як частини цілого призначені слугувати тексту. Кожній мовній одиниці, окрім форми і змісту, притаманна іманентна властивість – функція, той спосіб, яким вона служить побудові комуніката» [3, с. 108] (переклад з рос. і далі наш – К. Д.). Текст при такому підході розглядається як продукт мовленнєвого спілкування, характеристики якого визначаються передовсім ситуацією спілкування. Вступаючи в комунікацію, людина інтуїтивно підлаштовує своє мовлення до умов спілкування чи ситуації спілкування. Увесь матеріал заняття організовується навколо тексту, працює на нього. Текст виступає контекстом, призначеним для ілюстрації, спостереження, осмислення й аналізу функціонування одиниць різних рівнів чи як зразок мовленнєвої поведінки у певній ситуації спілкування, як джерело для самостійного висловлювання. У кінці заняття текст слугує для систематизації навчального матеріалу. З навчальною метою важливо визначити основні складники ситуації спілкування і схарактеризувати кожен з них. Відтак формування й розвиток комунікативних навичок і вмінь здійснюється у процесі використання мовної одиниці в комунікації, тобто має місце вивчення мовної одиниці у мовленні, у текстах, породжуваних людьми. Текст стає одиницею навчання, одиницею змісту навчання й одиницею контролю. Таким чином, утвердження в методиці російської мови як іноземної текстоцентричного підходу і, відповідно, текстоцентричного принципу в навчанні діалогічному мовленню зумовлене функціями тексту в навчальному процесі і його роллю та статусом (одиниця навчання, одиниця змісту навчання, одиниця контролю).

Перший принцип зумовлює наступний – *принцип інтегрованості*. Суть

його полягає в тому, аби різні види мовленнєвої діяльності виступали не лише метою, а й засобом навчання іншим видам, відтак навчання діалогічному мовленню здійснюється інтегровано з іншими видами роботи. Дотримання цього принципу передбачає, що робота розвитку діалогічного мовлення відбувається постійно, поєднуючись із вправами, спрямованими на формування і розвиток інших видів мовленнєвої діяльності.

Наступним принципом навчання діалогічному мовленню є *принцип ситуативності*. Ситуативність є однією з найважливіших особливостей діалогічного мовлення, оскільки зміст діалогічного мовлення можна зрозуміти лише з урахуванням певної ситуації.

О. О. Леонт'єв зазначав: «Все, що ми кажемо, ми говоримо для чогось (мотив) і чомусь (мета). І якщо ми хочемо, щоб учні продукували в умовах навчального процесу ті або інші діалоги, необхідно створити їм такі зовнішні й внутрішні обставини, в яких вони повинні будуть вживати потрібні (за змістом) висловлювання» [5, с. 64]. У навчанні діалогічному мовленню використовують не просто реальні ситуації, а комунікативні, оскільки саме вони стимулюють студентів до висловлювання. Створення на уроках комунікативних ситуацій забезпечує дотримання вказаних О. О. Леонт'євим умов, обставин, що спонукають вступати у спілкування.

Відомо, що основними компонентами комунікативної ситуації є мотив, комунікативна інтенція (намір), учасники комунікації, місце і час спілкування і мовний код (засоби спілкування). Ситуація спілкування визначає, що і як ми говоримо, оскільки мова надає всі можливості для повного і точного вираження думок у будь-якій ситуації, необхідно лише уміти користуватися цими можливостями. При навчанні діалогічному мовленню використовують не просто реальні ситуації, а комунікативні, оскільки саме вони стимулюють студентів до висловлювання. Загальновідомо, що комунікативні ситуації бувають природними і навчальними. Проте природні ситуації не можуть скласти стабільну навчально-методичну основу для планомірного розвитку мовленнєвого спілкування студентів через обмеженість цієї сфери на занятті,

у природних мовленнєвих ситуаціях, тому основне навантаження лягає на навчальні комунікативні ситуації. Сучасна лінгводидактика виокремлює навчальні ситуації декількох видів: 1) пов'язані із щоденним досвідом (побутові епізоди, епізоди з сімейного життя тощо); 2) такі, що ґрунтуються на потенційній життєвій практиці; 3) ситуації, що не спираються на життєвий досвід і сприймаються учнями і/чи студентами завдяки уяві; 4) ситуації, що не спираються на життєвий досвід і сприймаються завдяки уяві без опертя на аудіовізуальні засоби [4, с. 279]. Нам бачиться можливим при формуванні діалогічного мовлення на етапі тренування використовувати ситуації перших двох типів, а на етапі закріплення й узагальнення – останніх двох. Зазначений підхід, як нам здається, відповідає загальноновизнаним методичним установкам – поступовому переходу від простішого до складнішого.

Цей принцип зумовлює інший – *вмотивованості*. В основі будь-якої мовленнєвої діяльності лежать певні людські потреби, що зумовлюють мотиви – причини, які спонукають до висловлювання. Мотив реалізується в комунікативних інтенціях (намірах) – внутрішньому спонуканні до мовленнєвої реакції. Як зазначають Д. Гордон і Дж. Лакофф, «якщо він (мовленнєвий акт) невмотивований, до нього завжди можна пред'явити претензії певних стандартних типів. <...> Наприклад, немає сенсу просити кого-небудь що-небудь зробити, якщо в цьому немає жодної потреби. Звідси претензії на зразок: «Чи є в цьому потреба?» або «Це вже зроблено» [1, с. 281-283]. Таким чином, мотив і комунікативний намір – основні умови будь-якої комунікативної ситуації, і тому у процесі навчання діалогічному мовленню важливою умовою є урахування і планування мотивів і намірів. Таким чином, навчальну комунікативну мету треба сформулювати так, аби вона скеровувала дії обох співрозмовників, указувала на характер їх взаємодії. Методисти зазначають [4; 6], що досягнення цього завдання може включати різні комунікативно-психологічні установки: диктальну (наприклад, *«Обменяйтесь сведениями о...»*); одномодальну – модальної згоди (наприклад, *Обсудите понравившуюся вам книгу»*); різномодальну

(наприклад, «Согласитесь с мнением или его опровергните»).

Мовленнєва поведінка учасників діалогу, як і будь-який інший вид людської діяльності, містить програмовані (конвенційні) і непрограмовані компоненти. Перші в лінгвістичній літературі отримали назву конвенцій – «уявлень про ввічливість, доцільність і прийнятність висловлювань» [2, с. 80], яким властиві «одноманітність, регулярність в інтерпретації одних і тих же висловлювань і обмін думками між різними людьми – членами одного і того ж соціуму або представниками однієї й тієї ж культури». Це мовленнєва поведінка у стандартних ситуаціях, прийнятих у певному співтоваристві. Інші пов'язані з особливостями мовців, із специфічним характером ситуації і з її оцінкою співрозмовниками. Конвенції засвоюються або самостійно (без сторонньої допомоги) у процесі формування комунікативного досвіду, або ж цілеспрямовано, у процесі навчання мовленню. Нам бачиться необхідним урахування конвенцій у процесі навчання діалогічному мовленню, і тому наступний дидактичний принцип – *принцип потенційності*. Дотримання цього принципу забезпечується, коли студенти знайомляться з основними мовленнєвими формулами – подяки, співчуття, вибачення, побажання, привертання уваги й запиту інформації тощо, а також вчать використовувати їх у власній мовленнєвій практиці. Тому навчання діалогу передбачає як тренування діалогічного мовлення в типових, повторюваних умовах, так і накопичення досвіду самостійного орієнтування в різноманітних варіантах мовленнєвих ситуацій, що вимагають елементів творчості, самовираження, свого бачення ситуації. Лише повне поєднання цих двох аспектів навчання мовленнєвій взаємодії може забезпечити практичне володіння мовою.

Адресатність – не менш важлива особливість діалогічного мовлення, тому ще один дидактичний принцип у навчанні діалогічному мовленню – *принцип адресатності (спрямованості)*. Адресат, по-перше, уможливорює мовну комунікацію (принцип «без мене не почнуть»); по-друге, вибір адресата, урахування його соціальних, комунікативних ролей,

комунікативних позицій робить спілкування спрямованим (інтенційним), зумовлює вибір комунікативно-функційних типів діалогу, тих чи інших мовних засобів.

Зазначені принципи навчання діалогічному спілкуванню, звісно, зовсім не вичерпні, проте дозволяють окреслити основні підходи У навчанні діалогічному мовленню, в тому числі й при роботі з діалогічними текстами. Насамкінець зауважимо, що проблема формування й розвитку навичок і умінь діалогічного мовлення вимагає всебічного вивчення і повинна стати предметом постійної уваги викладачів, методистів. Тому обмежимося лише рекомендацією загального характеру: найголовніше в організації діалогічного спілкування – створення позитивного емоційного настрою до виконуваного студентами виду діяльності. Формальне виконання завдань, які б сприяли розвитку навичок і умінь діалогічного мовлення, зводить нанівець практичний результат.

Література

1. Гордон Д. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М.: Прогрес, 1985. – С. 276-302.
2. Демьянков В. З. Интерпретация, понимание и лингвистические аспекты их моделирования на ЭВМ / В. З. Демьянков. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 172 с.
3. Золотова Г. А. Грамматика как наука о человеке / Г. А. Золотова // Русский язык в научном освещении. – 2001. – № 1. – С. 107-113.
4. Крючкова Л. С. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному: Учеб. пособие / Л. С. Крючкова, Н.В. Мощинская. – М.: Флинта: Наука, 2011. – 480 с.
5. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 214 с.
6. Щукин А. Н. Методика преподавания русского языка как иностранного: Учеб. пособие для вузов / А. Н. Щукин. – М.: Высш. школа. – 334 с.